

הנוער הציוני דתי בעין הסערה:

שינויים ותמורות בתרבותו ובערכי חייו¹

יונה גודמן²

רקע

לפני כמה שנים יצא לאור ספר חדש בארה"ב, שעד מהרה הפך לרב-מכר. כעבור זמן קצר הוא תורגם לעברית והופץ במדינת ישראל, וגם כאן הפך לרב-מכר. הספר "מי הזיז את הגבינה שלי" עוסק, באמצעות סיפור דמיוני, בטבע האדם המביאו להתנהג לפי דפוסים קבועים ולפעמים אף מקובעים. קשה לאדם לקלוט מתי המציאות משתנה ומחייבת אותו לחולל שינויים באורח חייו, ומתי האסטרטגיות שסייעו בידו להשיג את מטרותיו אתמול כבר אינן מתאימות להווה. הספר מבקש לעזור לקורא להפנים את הצורך לבחון תדיר את המציאות שבתוכה הוא חי, וליזום לפי הצורך שינויים בדרכי התמודדותו עם אתגרי ההווה.

הספר "מי הזיז את הגבינה שלי" חולק בעיקר בקורסי מנהלים, בקורסי פיקוד בצבא ובעוד מסגרות העוסקות במינהל ברמה גבוהה. לדעתי, יש בהצלחת הספר ללמד אותנו עד כמה אין האנשים רגילים להכיר בשינויים המתרחשים לנגד עיניהם ועד כמה מתקשים הם להתמודד עם הנגזר מהם. הדבר נכון בכל המערכות, בין השאר גם במערכת החינוך היהודית.

לעיתים קרובות שואף מנהל חינוכי או מחנך ליצור מערכת חינוכית המושתתת בעיקר על דרכי פועלו (והצלחתו) בשנה הקודמת. את אופי עבודתו החינוכית בתחילת דרכו הוא מבסס פעמים רבות על אופי החינוך שזכה לו הוא עצמו בהיותו תלמיד. ברם, מעת לעת נתקל המחנך בתופעות ובהתנהגויות של תלמידיו, המצריכות בדיקה מחודשת של הנחות היסוד החינוכיות שלו. התופעות שהוא פוגש יכולות לנבוע משני מצבים – יש שהן תוצאה של שינויים תרבותיים, חינוכיים ורוחניים עמוקים, המתחוללים לנגד עיניו, וייתכן שהם מחייבים עריכת שינוי יסודי בדרכי החינוך שהוא נוקט. דא עקא, לפעמים פוגש מחנך התנהגויות או תופעות חריגות, שאינן מלמדות על שינוי עקרוני באופי הדור. המדובר אז בהתנהגות חריגה של פרט או של קבוצה, המצריכה טיפול אישי ומקומי הולם. במקרה זה, אין בהתנהגות התלמידים כדי ללמד על שינוי עקרוני יסודי, הדורש התאמה בסיסית והתחדשות של מערכת החינוך בעצמה.

אחד האתגרים המשמעותיים ביותר של מחנך, הוא לדעת כיצד להבחין בין שני המצבים שתוארו לעיל. כיצד להבדיל בין שינוי מקומי המצריך התייחסות נקודתית בלבד, כששאר המערכת החינוכית יכולה להמשיך לפעול כדאשתקד, לבין שינוי מקומי המהווה קצה קרחון וסימפטום של שינויים עקרוניים ויסודיים באופי הדור, התובעים בדיקה והתאמה של המערכת החינוכית כולה.

הנאמר עד כאן משמש רקע למאמר זה. בשנים האחרונות מרגישים יותר ויותר אנשי חינוך, שלנגד עיניהם מתרחש שינוי עמוק ויסודי במאפייני הנוער הציוני-דתי ותרבותו. שינוי המחייב ניתוח והבנה, כבסיס להתאמת החינוך התורני המוקנה לנוער הציוני-דתי המתחנך במדינת ישראל לצרכיו ולאופיו.

במאמר זה ננסה להגדיר חלק מהשינויים המתחוללים בתרבות הנוער הדתי היום. נבחן את הדברים תוך ניסיון לזהות את הגורמים העיקריים המניעים את התהליכים עצמם. בהמשך ננסה להציע הבחנה בין גורמים שמאז ומתמיד השפיעו (ואף הפריעו...) לחינוך דתי, ובין גורמים חדשים שהופיעו רק בשנים האחרונות, גורמים המציבים אתגרים חדשים בפני החינוך הדתי. בסוף, ננסה ליצור פרופיל כללי של מאפייני הנערה הדתי הגדל בתרבות הפוסט-מודרנית.

1 מקור: גודמן, י. (2006). הנוער הציוני דתי בעין הסערה. בתוך ג' קינד (עורך) ללקוט בשושים – דרכי התמודדות וכיוונים חינוכיים לדורנו. ירושלים: הוצ' פרטית.

2 הכותב הוא ראש תחום חינוך אמוני במכללת אורות ישראל.

נתוני פתיחה

תנועת בני עקיבא בישראל מקיימת כל קיץ סמינריוני הדרכה. בקיץ לפני כמה שנים הועברו שני סקרים חינוכיים מקיפים לכלל מדריכי התנועה שנטלו חלק בסמינרים. סקר אחד נעשה במסגרת סמינריוני ההדרכה של בני עקיבא, בהשתתפות כאלף ומאתיים מדריכים בגיל שש-עשרה. הסקר השני נעשה בקרב אלף ושלוש מאות בני נוער, תלמידי כיתות ט'. הסקרים, אשר נערכו בליווי סוציולוג וסטטיסטיקאי מומחים, שאפו לבחון את **העמדות הערכיות** של הנוער ביחס לתרבותו ולעולמו הדתי, וכן את **ההתנהגויות** האופייניות שלו, בעיקר בתחומים של תרבות הפנאי.

הסקרים העלו, שהנוער הציוני-דתי הגדל במדינת ישראל היום חש בעצמו, באופן סובייקטיבי, שמתחוללים שינויים בתרבות הפנאי שלו ובנורמות התנהגותו.

התופעות העיקריות שנחשפו מתרחשות **בקצה המחנה ובקרב קבוצת שוליים בלבד**, אך מעסיקות את כלל הנוער בגיל תיכון, המודע לקיומן ומוטרד ממשמעותן.

ההתנהגויות שבני הנוער עצמם הדגישו, מתחלקות לחמישה תחומים עיקריים:

1. **התנהגויות ממכרות**: למשל, עיסוק בעישון בכלל ובעישון נרגילה בפרט. במקרים קיצוניים מאוד, גם עישון סמים רכים³.
2. **תרבות בילויים**: למשל, השתתפות במסיבות דיסקו ביתיות, ובמקרים קיצוניים הליכה לפאבים.
3. **צניעות**: הכוונה לצפייה בסרטים פורנוגרפיים או גלישה לאתרים פורנוגרפיים באינטרנט וכן לפריצת נורמות והלכות בתחום ההתנהגות בין בנים לבנות.
4. **הלכתי-תרבותי**: למשל, הליכה במשך פרקי זמן ארוכים ללא כיפה, תסרוקות משונות, ועוד.
5. **מוסר בסיסי**: למשל, כתיבת 'גרפיטי' על הקירות, השחתת רכוש 'קלה', ניבולי פה, ועוד.

כאמור, אין בכוונתנו לנסות ולהצביע על ההיקפים המדויקים של כל תופעה ותופעה⁴. בשלב זה, די לנו שהנוער עצמו מרגיש שמתחולל בקרבו שינוי בתחומים אלו⁵ ושהדברים מעסיקים אותו (ואת מחנכיו, השותפים לתחושותיו) מאוד. לעניות דעתנו, אין זה משנה לעצם הדיון מה בדיוק ההיקף המדויק של כל תופעה, או אפילו האם התופעה התרחבה מאוד לעומת שנים עברו. יש בעצם קיום התופעות, ותחושות הנוער ומחנכיו לגביהן, כדי ללמד על הצורך בהתמודדות חינוכית בונה עם תרבות הנוער היום.

שינויים תרבותיים

מעשרות שיחות שקיימתי עם ראשי ישיבות תיכוניות ואולפנות, וכן עם מחנכים מהשורה, ניתן להרכיב רשימה ממוקדת של תחומי רוחב שבהם באים עיקרי השינויים ההתנהגותיים לידי ביטוי:

- 3 בשנת תשנ"ט, פרסמה הרשות למלחמה בסמים דו"ח מחקר מסכם על השימוש בסמים במדינת ישראל בשנת תשנ"ח. הדו"ח חשף את העובדה שבשנה הנבדקת (1998) השתמשו כעשרה אחוזים מבני הנוער שלמדו בבתי ספר בחומר פסיכו-אקטיבי בלתי חוקי. (כלומר כשישים אלף בני נוער בגילאי 12-18). בעמוד 17 בדו"ח הופיע התפלגות בין נוער דתי לבין נוער חילוני. לגבי שימוש בקאנביס (חשיש או מריחואנה) משתמשים 3.7 אחוז מהנוער הדתי, לעומת 5.3 אחוז מהנוער החילוני (יצוין שמחנכים דתיים שהצגתי לפניהם את הנתון הני"ל הופתעו, והיו בטוחים שההבדל בין כמות הצריכה של נוער חילוני לעומת נוער דתי יהיה גבוה בהרבה). בתחום השימוש בסמים קשים, **אחוז המשתמשים הדתיים גבוה משל החילוניים** - 5.1 מהדתיים לעומת 4.1 אחוז מהחילוניים! בשנת תשס"ב הופיע המחקר הבא (והאחרון בינתיים). מתוך 623 אלף בני נוער (בגילאי 12-18) השתמשו בסמים 10.5% שהם ש 65 אלף בני נוער. בסה"כ במחקר האחרון התגלו אותם עקרונות: בסמים קלים משתמשים 6.8% מהנוער החילוני, לעומת 3.5% מהנוער הדתי. אך בסמים הקשים שוב "גוברים" הנוער הדתי (6.2%) על הנוער החילוני (5.4%); ניתן להסביר ולהרחיב על הנתונים אך אין זה נושא עבודתנו.
- 4 כדאי לשוב ולהדגיש שמדובר בהתנהגויות המופיעות רק בשולי החברה. לגבי ההיקף המדויק קיים ויכוח בין מחנכים רבים ואין עניינו כעת להכריע.
- 5 מאמר זה מתמקד בתופעות והתנהגויות המתגלות אצל גילאי תיכון. ממילא לא עסקנו בתופעות כגון: תרמילאות של צעירים דתיים במזרח הרחוק וכדומה, המתרחשות רק אחרי השירות הצבאי.

1. **שכבה סוציו-אקונומית:** בעבר היו ראשי מוסדות רגילים להיתקל בקשיים חינוכיים ובהתנהגויות פחות רצויות בעיקר אצל תלמידים יוצאי שכבות סוציו-אקונומיות חלשות. כעת הם מעידים כי אותן תופעות מסתמנות גם בקרב מיטב בני הנוער, כולל רבים שהוריהם למדו בחינוך התורני, והמשתייכים לשכבות סוציו-אקונומיות חזקות ומובילות.
2. **יכולת לימודית:** לדברי ראשי המוסדות, רוב הקשיים החינוכיים בעבר התגלו אצל בני נוער שהיו חלשים גם מבחינה לימודית. כעת הם מרגישים שהם מתמודדים עם קשיים חינוכיים גדולים גם אצל בני נוער בעלי מסוגלות לימודית גבוהה, שיש ביכולתם: "ללמוד שעות ארוכות מתמטיקה ברמה הגבוהה ביותר, אך אחר כך לרדת העירה לפאב".
3. **כמות:** אף על פי שאין נתונים אמפיריים, משוכנעים ראשי המוסדות ששוחחתי אתם שקיים גידול משמעותי בסך בני הנוער העוסקים בהתנהגויות לא רצויות.
4. **עוצמה:** לפי עדותם של המחנכים, קיים גידול משמעותי בעוצמה של ההתנהגויות עצמן. הם נתקלים ביותר ויותר מקרים קיצוניים, שבעבר לא נתקלו בהם כלל.
5. **גיל:** לדברי המחנכים, בעבר הם נתקלו לראשונה בקשיים תרבותיים משמעותיים בעיקר בקרב תלמידי כיתות י' ומעלה. לעומת זאת, היום הם פוגשים את התופעות הקשות כבר בכיתות ז' וח'.
6. **מעמד חברתי:** השינוי האחרון והבעייתי ביותר נוגע למעמד החברתי של אותם בני נוער. בעבר היה מדובר בבני נוער שנמצאו בשולי החברה והכיתה, מבחינת מעמדם החברתי. כיום, יש מקומות בהם תופסים בני הנוער המחוברים לתרבות הבעייתית המדוברת את המרכז החברתי של בני גילם. מבחינה מסוימת, נקודה זו היא המשמעותית ביותר. הם זוכים ללגיטימציה חברתית, ליוקרה ולמעמד (בלשון הצעירים, אלו "החברה שהם in וקולים (Cool) ואילו ה'דוסים' הם ה'פראירים' שנדחקו הצדה"). עובדה זו מבטאת את ההיפוך שהתרחש במבנה החברתי של הכיתה או הקבוצה. כלומר, גם אם באחוזים מדובר באותו שיעור של בני נוער המאמצים התנהגויות של תת-תרבות כפי שהיה בעבר, עדיין יש משמעות גדולה להלך הרוח ולמעמד החברתי של אותם צעירים.

גורמים ומניעים

מאז ומתמיד

הנוער הציוני-דתי גדל ומושפע מהתרבות של התרבות הכללית שהוא חי בתוכה. ממילא יובן, שכל ניסיון להבין את התהליכים המתרחשים אצלו ואת התמורות שבתרבותו, חייב להתחיל במאמץ לנתח את הרקע לצמיחתם. אמנם קולמוסים רבים נשתברו סביב הניסיונות להגדיר את מאפייני התקופה המכונה "מודרנית" ואת מאפייני התקופה המכונה "פוסט-מודרנית", אך אין זה ממטרות חיבורנו. נסתפק אפוא ברשימה קצרה של **מאפייני התקופה המודרנית**, שערך פרופסור ארנד ז"ל (תשנ"ה) כמבוא לעיסוק רחב בשאלות של "חינוך יהודי בחברה פתוחה":

1. דחיית העבר, עיסוק אובסיבי בעתיד, הערצת כל דבר חדש.
2. הניסיון הוא אבן בוחן יחידה לאמת ולא המסורת.
3. שלילת כל סמכות עד כדי מרידה בה, ולכל הפחות פקפוק שיטתי בתוקף תביעותיה.
4. דחיית הפרטיקולריזם (לאומי, דתי, מיני וכו') לסוגיו, וחיוב מגמות אוניברסאליות וכלל אנושיות.
5. חילון ללא רסן של כל תופעות החיים.

6. אינדיבידואליזם רדיקלי [...] מכאן – רדיפת תענוגות, מתירנות בענייני דיבור, לבוש, מין, פורנוגרפיה [...] הדגשת זכויות הפרט ומידת הסובלנות [...] ונטייה למתן חופש לכל אדם לנהוג ככל העולה על רוחו.
7. השקפת עולם המעמידה את האדם במרכז ההווה.

כעבור חמש שנים, חזר ארנד על עיקרי הרשימה (תש"ס) וסיכם את השקפת העולם המוקרנת דרך התרבות העכשווית במילים הבאות:

אהבת האדם והעמדתו במרכז ההווה, ראיית עצמו במרכז, נטייה לדאוג לעצמו במידה מופרזת אף בלעדית, רדיפת תענוגות אף על חשבון הזולת, דחיית התביעה לריסון עצמי [...] גינוי הבושה מתוך ראייתה כחולשה פרימיטיבית שיש להתגבר עליה, החשבת החיים החומריים, הנוחות והנכסים המטריאליים מעל לחיי הרוח והמוסר. מתירנות, העלולה להביא לידי הפקרות מוסרית עד כדי התבהמות.

דומני, שרשימותיו של ארנד כוללות בתוכן מרכיבים אשר את הופעת חלקם מקובל היום לזהות עם העידן המכונה "מודרני" ואילו אחרים הופיעו בחריפות ובקיצוניות, בעידן המכונה "פוסט מודרני"⁶. אך כאמור אין זו מטרת חיבורנו להעמיק יתר על המידה בעצם מאפייני התקופות⁷, אלא להתמקד בתופעות ובגורמים המשפיעים בצורה ישירה על התנהגות הנוער הציוני-דתי בימינו.

מכיוון שאנו עוסקים בתופעות תרבותיות שהן יחסית חדשות בהיקפן או בעוצמת הופעתן אצל הנוער הדתי, עלינו לנסות ולבודד דווקא את הגורמים החדשים אשר מניעים את התהליכים המשפיעים על בני הנוער היום. הרי קשיים בקיום המצוות, פיתויים וספקות באמונה, נולדו עם האדם הראשון. מאז ומתמיד מתמודד האדם עם יצריו, עם השפעות חברתיות, ועוד. כבר לפני אלף שנה, כלל ראש ישיבת סורא, רב סעדיה גאון⁸ בספרו "ספר הנבחר באמונות ובדעות" ניתוח של הגורמים לכפירה, וכלשונו⁹: "עיקרי הסיבות אשר עיכבו את מי שכפר וכחש מלהאמין באותות ובמופתים מלעיין באמונות".

בהמשך מונה רס"ג שמונה גורמים או סיבות עיקריות, המביאים אדם דתי לכפירה ולעזיבת דרך ה', והם:

1. נטייתו הטבעית של האדם לחפש חיים קלים ולהתרחק ממה שדורש מאמץ.
2. האדם ננעל על תפיסות עולם מוטעות.
3. האדם נגרר ונשלט על ידי יצריו.
4. הסתפקות בהבנה ראשונית ושטחית של הנלמד והעדר נכונות להמשיך ללמוד ולהעמיק.
5. גאוות האדם המביאתו לחשוב שהוא כבר יודע הכול.
6. האדם אינו נוהר וחושף את עצמו לדברי כפירה משכנעים, מבלי שהקדים ורכש ידיעות שיאפשרו לו להתמודד אתם.
7. האדם שומע, מפי אדם דתי, הסבר לא עמוק על האמונה, וסבור שלאמונה עצמה אין יכולת לספק הסבר משמעותי יותר.
8. לפעמים יש לאדם הסתייגות מהדתיים וזו גורמת לו להסתייגות מהדת עצמה.

לאחר שמונה רס"ג את שמונה הסיבות העיקריות לכפירה, הוא ממשיך בספרו ומונה עוד שמונה גורמים שאותם הוא מפרט בפרקים שונים של הספר. תמצית הגורמים הנוספים המופיעים בהמשך פרקי הספר הנם:

6 בנושא זה הרחבנו קצת בהמשך, בבואנו לתאר את השפעות הפוסט מודרנה על הנוער הציוני-דתי.
7 ממילא, גם לא ניתח את התוצאות החיוביות שתקופות אלו נושאות בחובן.
8 לפי המסורת שבידינו, נולד רס"ג בשנת 882 ונפטר בגיל 60 בשנת 942 למנינם.
9 על פי תרגומו של הרב קפח זצ"ל, מהדורת 'סורא'.

1. פירש פסוקים מן המקרא באופן שנראה לו מוזר.
2. התפלל לא-ל ולא נענה.
3. ראה רשעים מצליחים.
4. התפלא איך ממשיכה להתקיים ממשלת כופרים.
5. לא הבין מדוע אנשים יקרים מתים.
6. לא מבין את מושג אחדות הבורא.
7. מתקשה להבין מהי נפש.
8. אינו מצליח להבין את מושגי הגמול והעונש בחיים.

סיכומו של דבר, רס"ג מונה בסך הכול שש עשרה סיבות שונות לכפירה של אדם מאמין. חשוב לציין, שלגבי כל אחד מהגורמים העיקריים הקפיד רס"ג לשלב פסוק בתוך דבריו. נראה לי שיש בזה רמז מכוון, הרוצה להראות לנו שהגורמים והסיבות הם קדומים ומופרים כבר לנותן התורה אשר ברא גם את האדם וטבעו, והעניק לו בחירה חופשית¹⁰. נוכח דברי רס"ג ניתן לטעון, כי מאז ומעולם 16 סיבות אלו הן בתי-אב לנימוקים השונים שיעלה אדם כדי להסביר את התלבטותיו האמוניות.

כאמור, אין בכוונתנו כעת להסתפק ברשימה יסודית זו, אשר עקרוניתה נכונים היום כביום כתיבתם. זאת משום שסיבות וגורמים אלו נכונים מאז ומתמיד, ואילו ענייננו כרגע בחיפוש אחר גורמים **חדשים**, אשר יש בהם משום הסבר מדוע מתרחשים שינויים משמעותיים בתרבות הנוער הציוני דתי דווקא בשנים האחרונות. ואכן, גם בימינו נעשו ניסיונות למפות ולהגדיר את הסיבות ואת הגורמים לתופעות של התרחקות מחיי תורה ומצוות ולשינויים התרבותיים בהתנהגות בני הנוער הציוני-דתי. בשנת תשנ"ו, בסמוך לפטירתו, כתב פרופ' מוטי בר-לב המנוח מאמר בו ערך רשימה של מה שהוא כינה "גורמי ההשפעות" המערערים את אמונתו של הנוער הדתי ובה מנה שלשה עשר גורמים שנראו לו עיקריים:

1. בעולם המודרני מתחזק כוחה של המדינה ופוחת כוחם של מוסדות הדת המסורתיים.
2. בעולם המודרני צומחת ומתגבשת תרבות אוטונומית של נעורים, בנפרד מתרבות המבוגרים.
3. בעולם המודרני נוצר "עידן פנאי" שמושפע מאוד מבעלי אינטרסים כלכליים, וזה דוחק הצדה את ערכי הדת.
4. בעולם המודרני מתארך גיל הנעורים שבו עדיין פטורים בני הנוער מחובות של מבוגרים וממחויבויות דומות.
5. בעולם המודרני ממשיכים רבים מבני הנוער הציוני-דתי ללימודי השכלה גבוהה, ושם הם נחשפים לדעות ולאנשים שעלולים לטלטל את עולמם הדתי.
6. בעולם המודרני בוחרים לבד את בן הזוג לפי שיקולי "אהבה", ויש צעירים דתיים הפוגשים בני זוג לא דתיים המשפיעים עליהם ומרחיקים אותם מהדת.
7. בעולם המודרני חל פיחות בסמכות הפורמאלית של המשפחה וחינוכה.
8. בעולם המודרני נעשו חלק מבתי הספר הדתיים ל"תעשיות ציונים". ההשקעה בהישגים לימודיים פוגעת בעשייה החינוכית.
9. הנוער המודרני סולד מקפיאה ומשמרנות ומחפש התחדשות. מוסדות דתיים הממשיכים ללמד לפי שיטות ליטאיות, נתפסים אצלם כמיושנים.

10 יחד עם זאת ראוי לציין, שהכתיבה השיטתית-"מדעית" שרס"ג נוקט בה, מביאתו להרבות בציטוט פסוקים לכל אורך דבריו, ואכמ"ל.

10. בעולם המודרני שולטים ערכים של אוטונומיה ומימוש עצמי, יחסיות, אינדיווידואליזם, לגיטימציה לסקרנות ולהטלת ספקות. זאת בניגוד לגישה הטוטלית של החינוך הדתי.
11. בעולם המודרני, אין צבא מתנדבים אלא צבא העם התובע שירות טוטלי. רבים הצעירים המושפעים שלא לטובה בעת שירותם הצבאי האינטנסיבי.
12. אמצעי התקשורת מרבים לתייג באופן שלילי את הממסד הדתי ואת הפוליטיקאים הדתיים. הדבר נותן אותותיו על הדימוי העצמי של הנוער הדתי.
13. בעידן טכנולוגי מדעי נדחקים לימודי המקצועות ההומניים לקרן זווית, וביניהם לימודי הקודש.

כדאי לציין, שבמאמר מוקדם יותר, בקיץ תש"נ, עשה בר-לב ניסיון להרכיב רשימה ראשונית של גורמים. ברשימתו הוא ציין שבעה גורמים, שעל רובם חזר במאמר הארוך יותר שציטטנו כעת. אך ברשימתו מאז מופיעים מספר גורמים שאינם כלולים במאמרו הנוכחי. ביניהם הוא מונה שניים שלדעתנו ראוי לציין כאן:

1. "כל עוד היינו מיעוט מאוים היה לנו עניין לטפח 'גאוות יחידה' וזהות דתית קולקטיבית. משהפכנו בתודעתנו להיות לכאורה מובילים בחברה הישראלית וקיבלנו תחושה של עוצמה, הפכנו להיות מאוימים. לא רק שזנחנו את טיפוח גאוות היחידה, אלא גם החילוננו לספוג הרבה חצים. נוצר אפוא פרדוקס. מקור כוחנו הוא חולשתנו".
2. "הצלחנו בצורה בלתי רגילה לחזק את ההכרה וההתנהגות הדתית של חלקים לא מבוטלים בנוער [...] מאידך, להתחזקות זו היה גם מחיר. חלק מהמחוזקים והמתחזקים הרתיעו חלקים אחרים מציבור חבריהם. הרתעה זו הביאה לריאקציה שלהם כנגד ההתחזקות וכתוצאה מזה נוצר לא רק קיטוב בין המגמות הדתיות של החניכים, אלא גם לא מעטים הגיעו מן הקיטוב אל החילון".

לעניות דעתי, רשימותיו של פרופ' בר-לב נשענות על טענות אמת, שראויות להרחבה. עם זאת, נראה לי שראוי להעיר הערה עקרונית ביחס אליהן¹¹. לא בכדי פתח בר-לב את רוב סעיפיו בביטוי "העולם המודרני". לדעתי, הוא אכן נגע בנקודות עקרוניות, הנוגעות ומשפיעות על צעירים דתיים בעידן המודרני. אך אנו מחפשים גורמים חדשים או מחודשים, שהשפיעו על עוצמת התופעות בשנים האחרונות ממש. אי לכך, לא נסתפק ברשימותיו אלא נשתדל להרכיב רשימה משלנו, שתהיה שונה מרשימתו כמעט בכל הסעיפים. ברשימתנו ננסה לחפש גורמים שנוצרו או השתנו בעוצמתם בשנים האחרונות ממש ושבעזרתם נוכל להבין טוב יותר את מהות האתגרים החדשים הניצבים בפני החינוך הציוני דתי היום.

גורמים חדשים

ההחלטה "לחפש את הגורמים החדשים" מניחה הנחה סמויה. עצם החיפוש אחר 'גורמים', בלשון רבים, מניחה שתופעות כל כך עמוקות ויסודיות אינן נוצרות רק על ידי גורם אחד בלבד. הניסיונות של מחנכים מסוימים להצביע על 'הגורם' (כשהראשון טוען: "הכול בגלל האיכות הירודה של תוכניות הטלוויזיה", חברו טוען: "הכול מפני שלא יודעים ללמד גמרא", וכן הלאה) אינו מספק, ויש לחפש מכלול של גורמים מתחומי דעת שונים, אשר הופעתם המשותפת מאיצה את תהליכי תת-התרבות המדוברים. אנסה בזהירות לנתח מבחינה חינוכית את הגורמים החדשים שנראים לי כעיקריים, ואשר משפיעים על שינויי התרבות אצל בני הנוער היום. רשימת הגורמים יונקת מתחומי דעת שונים אותם ננסה לזהות ולהסביר. כבכל

11 כדאי להוסיף, שבשיחה שקיימתי עם בר-לב עת שכב בבית חולים עקב מחלתו, הוא שב והדגיש את הידוע תמיד. כאיש מחקר הוא ראה את עיקר תפקידו כחוקר של מציאות נתונה, שאינו אלא מצלם מצב על פי נתונים שנאספו. לדבריו, על אנשי החינוך והרוח לנסות ולנתח את המצב, תוך חיפוש גורמים ודרכי התמודדות כאחת. בעבודה זו אנו מנסים לבחון, באופן חלקי, את שני המישורים הללו. יהיו הדברים לעילוי נשמתו.

רשימה של גורמים תרבותיים או חינוכיים, ניאלץ לנקוט לשון של הכללה. אך נדמה שהכללות אלו מלמדות על תופעות אמת, המתרחשות לנגד עינינו.

התחומים שמהם צמחו השינויים הנם:

1. **התרבות הדמוקרטית:** אופייה של הדמוקרטיה הישראלית השתנה מאוד בשנים האחרונות. בראשית ימיה של מדינת ישראל, הייתה למדינה זהות לאומית ברורה. באותה תקופה שימשה הדמוקרטיה כלי שתפקידו העיקרי היה לאפשר ל'רוב' לבחור את נציגיו לתפקידים שלטוניים שונים. רק בשנים האחרונות שינתה הדמוקרטיה את פניה ונהפכה לדמוקרטיה ליברלית חריפה. סגנון דמוקרטי זה כבר איננו **טכניקה** בלבד. הוא נושא בחובו רשימת **ערכים** ברורה. ערכים כמו שוויון, הומניזם וזכויות הפרט, נישאים ברמה ומחלחלים בכל שדרות החברה כערכי יסוד מכווננים. לגבי אנשים מסוימים, תופסים ערכים אלו מקום מרכזי יותר מערכי הציונות הקלאסיים. ניסח את הדברים בחריפות פרופסור אליעזר שבייד, בקובעו:

תוך כדי ליברליזציה של תהליכי השלטון, התחוללה תפנית אידיאולוגית מהותית בהבנת מושג הדמוקרטיה בקרב האליטות החילוניות משמאל. הן ביקשו להעמיד מול הדת, שהוצגה כגורם בלעדי המעצב זהות יהודית, השקפת עולם ואורח חיים אלטרנטיביים שיש בהם כדי לעצב מהות של יהודים חילוניים. על רקע הוויכוח הפוליטי המתעמק נראתה הדמוקרטיה כאלטרנטיבה המוצלחת ביותר, והיא אמנם הועלתה על נס לא רק כצורת משטר וכתשתית ליחסים בין הבריות, אלא כהשקפת עולם כוללת המעצבת את הזהות האישית והקיבוצית הראויה, כביכול, לחברה הישראלית.

במקום אחר כותב שבייד (1996):

בציבור החילוני התעורר דחף להציע הגדרה אידיאולוגית חדשה לזהותו הישראלית תוך הבדלתה מן הזהות היהודית [...]¹², האליטות השמאליות של הציבור החילוני (החליטו להראות) שהשקפת העולם המזוהה אותן אינה רק "לא-דתית", אלא יש בה תכנים ערכיים חלופיים, מנוגדים ונעלים על הערכים הדתיים המיושנים [...]. השמאל החילוני (מצא) את ההגדרה החיובית שלהן: הן העמידו את הדמוקרטיה כהשקפת עולם כוללת וכצורת התגלמות מעשית של ערכי ההומניזם הליברלי [...]. הדמוקרטיה הוצגה אפוא [...] לא רק כעקרונות ומסגרת של משטר, אלא כצורת זהות, האמורה לקבוע אורחות חיים בהיקפם הכולל.

ברמה הציבורית הדברים באים לידי ביטוי, בין השאר, בחקיקת "חוק יסוד כבוד האדם וחירותו"¹³, ובפסיקות בית המשפט העליון שניתנו לאחרונה "בשבתו כבית דין גבוה לצדק" המשפיעות גם על אופייה היהודי והלאומי של המדינה. כוונתנו בין השאר לבג"צ קציר, המונע ייעוד קרקעות להתיישבות יהודית, בג"צ המכיר בשתי אמהות כהורים של ילד אחד, בג"צ המתיר הפעלה בשבת של קניונים הנמצאים בבעלות קיבוצית ובג"צ המחייב מתן אפשרות לצרף רפורמים למועצות הדתיות. כן ניתן לציין את הפסיקות המחייבות לאפשר לנשים להתפלל בכותל המערבי עם טלית ותפילין והבג"צ שאפשר למשחנים¹⁴ של חברת חשמל לנסוע דווקא בשבת. סיכם את המעבר בין שתי התקופות והשילבים בחברה הישראלית הסוציולוג עוז אלמוג, במאמר שפרסם בעיתון "הארץ" כבר בשנת 1995:

12 בהמשך הספר, מתאר שבייד את הרצון החילוני כריאקציה להתנשאות דתית אשר בעקביות "הציגו את החילוניות כתופעה של ריקנות, חומרנות נהנתנית, מתירנות מוסרית והמוניות מנוונת".

13 לשם חידוד העניין נציין, שלא נחקק במקביל חוק יסוד כבוד האומה וחירותה. זאת ועוד: החוק המדובר, על כבוד האדם, עוסק בעיקר ב**זכויותיו** של הפרט ולא בחובותיו, ונוסח זה (של זכויות) גם פותח את רוב סעיפי המשנה של החוק. זאת לעומת תפיסה יהודית ולאומית, אשר הייתה מבליטה את **חובות** הפרט כלפי עמו ואלוקיו.

14 משחן הנו טורבינה חשמלית גדולה.

פולחן הלאום קידם אתוסים של צייתנות ונאמנות למדינה ולמנהיגיה, פטריוטיות, קבלת מרות של הורים ומפקדים¹⁵ [...] התנדבות והסתפקות במועט. במוקד מערכת הערכים של פולחן הלאום עומד הקולקטיב (=הציבור), התובע מהיחידים לוותר על חלק מעצמאותו וממשאביו למען הגשמתה של אוטופיה לאומית.

פולחן הדמוקרטיה, לעומת זאת, מקדם אתוסים של שוויון זכויות, תחרות בין אישית, יזמה פרטית... הגנה על הפרטיות... במוקד הפולחן הדמוקרטי עומדים שני אובייקטים משלימים:

א. האני הפרטי, שהוא קטן מהלאום.

ב. היוניברס (האוניברסלי) הגדול מהלאום ומבטל אותו. האמונה הדמוקרטית ממריצה את האדם לעמוד על זכויותיו האזרחיות, לבטא את חירותו ועצמאותו, לטפח ולממש את כישוריו הייחודיים תוך כדי תחרות עם הזולת...

מצדנו, עיקר ענייננו כעת הוא בהשפעות אותם תהליכים על הפרט ועל הנוער בכלל. בני נוער הגדלים **בתרבות** של דמוקרטיה, בה מועלים ערכי הפרט וזכויותיו לראש סדר העדיפות הערכית, מושפעים ומפנימים את הערכים גם ביחס לאורח חייהם הדתי. הנכונות לקבל מצוות אשר נצטוונו עליהן מפי עליון, פוחתת, והערעור על כל מעגלי הסמכות - גדל (וכלשון הנער: "ואיפה הזכויות שלי? מה פתאום שאתם, המבוגרים, תקבעו לי איך להתלבש, להתנהג או כיצד להיות דתי?!"). את הבעיה העקרונית תיאר פרופ' ארנד (1995), בהביאו בשם פרופ' רפל הבחנה בסיסית בין מטרות החינוך היהודיות לבין מטרות החינוך המערביות:

בפילוסופיה המערבית [...] קיימות שלוש מטרות עיקריות לחינוך [...] התועלת הפרטית, ההרמוניה החברתית ופיתוח כוחות הנפש של החניך. לעומת זאת, מטרת החינוך היהודי [...] היא הכשרת האדם למילוי **חובתו** בעולמו, היינו קיום מצוות ה', והדמות האידיאלית שלקראתה חותר המחנך היא דמות של ירא שמים [...] סמי מכאן תועלת הפרט, ובכלל 'תועלת' איזו שהיא [...] פער זה בין המטרות מקשה כמובן על כל ניסיון לעמת בין אסטרטגיה פדגוגית שצמחה בתרבות המערב עם [...] האמונה הדתית והתביעה הכרוכה בה.

לסיום כדאי לציין, שההבחנה של פרופסור רפל עוסקת רק במישור הניתוח התיאורטי, כלומר ביכולת להשוות בין מטרות חינוך יהודיות למערביות, ואילו אנו כאן עוסקים בבעיה הרבה יותר קשה, של סתירה בחיים, עת מושפעים בפועל בני הנוער הדתיים בצורה משמעותית מאורחות חייהם וסולם ערכיה של החברה בה הם גדלים.

2. **תקשורת ההמונים:** לכאורה, אין שום חידוש בהימצאותם של כלי תקשורת ההמונים בישראל ובהשפעותיהם על בני הנוער. הטלוויזיה הישראלית פועלת כמעט ארבעים שנה¹⁶, והרדיו והעיתונות פועלים עוד מתקופת ראשית היישוב, לפני קום המדינה. אם כן לכאורה, אין לראות בתחום התקשורת ההמונית משום תחום חדש, אשר ניתן לתלות בו את אחד מגורמי השינויים המשפיעים על הנוער היום. אך לא כן הדבר. פני התקשורת בישראל השתנו ללא הכר בשנים האחרונות, הן מצד המסגרות והן מצד התכנים. בשנים האחרונות התחדשו מסגרות רבות ומגוונות, בין השאר: ערוצי הכבלים, הערוץ השני וערוץ 10, שהם ערוצים מסחריים, ערוצי הרדיו האזורי, ההחלטה של עיתון "מעריב" לשנות את אופיו ולהתחרות בעיתון "ידיעות אחרונות", ערוצי טלוויזיה בלוויין, הכניסה המסיבית של האינטרנט לבתי רבים בישראל, ועוד. ייסוד מסגרות חדשות אלו, איננו עניין טכני גרידא. רוב האמצעים מופעלים על פי שיקולים מסחריים

15 ובחינוך הדתי, 'להבדיל', היכולת הנפשית לקבל עול מלכות שמים...

16 שידורי ניסיון של טלוויזיה חינוכית החלו לפני מלחמת ששת הימים, ואילו שידורים ממשיים החלו ביום העצמאות שלאחר המלחמה, בשידור המצעד הצבאי בחודש אייר תשכ"ח.

ומונעים בעיקר על ידי שאיפה למידרוג (רייטינג) גבוה. נתוני פתיחה אלו אינם מוליכים בהכרח תוצרים ברמה איכותית גבוהה, ופעמים רבות משרתים תוצריהם את המכנה המשותף הערכי הנמוך ביותר. במבט ראשון, תיאור ביקורתי זה נכון רק לגבי כלי תקשורת שהם במהותם מסחריים, כגון הערוץ השני, ערוצי הכבלים, העיתונות המסחרית וכן הלאה. אך לכאורה, כלי מודרני אחר, האינטרנט, הנו תמים למדי ואין מקום להכלילו ברשימת הגורמים (מתוך כלי התקשורת ההמונים) היוצרים תרבות אחרת לנוער הציוני-דתי. הרי למעט אתרים פורנוגרפיים, אין האינטרנט אלא מאגר מידע ענקי שניתן בעזרתו ללמוד, ליצור קשר, לשוחח, בצד אין ספור פעילויות תמימות נוספות ואפילו רצויות. ברם, בפועל אין הדברים כך, וראוי להרחיב קצת על עצם המשמעות הערכית של האינטרנט ודרכי פועלו. האינטרנט מהווה נציג מובהק של התרבות הפוסט-מודרנית. ניתן בעזרתו להתחיל לדבר עם כל אדם בעולם, באופן אנונימי. אין משמעות לגבולות לאומיים ואין משמעות למעמדות אישיים. העולם כולו הוא כפר וירטואלי קטן, בו כולם שווים ובעלי זכות זהה. אפשר לשוחח עם אדם, וליצור אתו קשרים משמעותיים, מבלי לדעת מראש מהו עולמו הערכי או הרוחני. הוא עלול אפילו להיות סוטה או גנב, וילד תמים המשוחח אתו עלול לגלות זאת מאוחר מדי. מתברר שאמירתו המשמעותית של איש ההגות הקנדי מרשל מקלוהן (1965), "The medium is the message" (כלומר, עצם אופיו של הכלי הטכנולוגי מהווה אמירה ערכית), נאמרה אמנם בזמנה על הטלוויזיה, אך נכונה באותה מידה ואולי אפילו יותר ביחס לאינטרנט. במילים פשוטות: האינטרנט, בעצם דרכי פועלו, מבטא חלק מהמסרים של התרבות הפוסט מודרנית. ביניהם:

א. העדר מחויבות: בגלישה עצמה, במעבר מאתר לאתר, בקלות בה ניתן לקנות מוצרים ולהחזירם, ועוד.

ב. העדר גבולות: בין מדינות, אך גם בין אנשים. הכול חשופים לאותו מידע והכול יכולים להביע דעה באותה קבוצת דיון: נער בן 14 שלא למד דבר על הנושא עליו הוא סח, יחד עם פרופסור מלומד שהשקיע שנים בנושא. אמנם אין שום פסול בכך ששניהם יתבטאו, אך בעולם הווירטואלי אף המשקל של דברי שניהם הוא שווה.

ג. העדר זהות: ביכולתו של הגולש להסתיר את זהותו. דבר המאפשר לו לבטא את יצריו ודמיונותיו לעיני כול, מבלי לחשוש מתוצאות דבריו.

ביטא את הדברים בשפה קולעת ופשוטה, פרופ' דוד גורביץ (1997), בספרו על פוסט-מודרניזם:

אינטרנט: טכנולוגיה מרכזית בסוף המאה, המדגימה את השקפת העולם הפוסט מודרנית. האינטרנט בנוי מזרימה אינסופית: בלתי מצונזרת (מעיקרה), בלתי היררכית ובלתי ליניארית, של טקסטים הניתנים לצריכה על ידי נמענים אלמונים רבים. אלה יכולים ליצור אינסוף אפשרויות תגובה מתוך המסרים הזורמים ברשת. ניתן לחבר ביניהם בזמן אמיתי, מתוך ידיעה כי לא ניתן לעולם להגיע ל-"סוף החיפוש", כלומר, למיצוי המשמעות.

כל זה, כאמור, נכון באשר לאינטרנט, שבמבט ראשוני אינו אלא כלי טכני. צא ולמד על המשמעות והעוצמה התוכנית¹⁷ של כלים **שתוכניהם** לעתים בעייתיים וגלויים, כגון ערוצי הכבלים, ערוצי הלוויין, ערוצי הטלוויזיה המסחריים, ועוד. התכנים המוקרנים והערכים הגלומים בהם, פעמים רבות סותרים במובהק את ערכי הציבור הדתי ומתאפיינים בפורנוגרפיה של ממש, עם תמונות וקטעי סרטים שעד לפני זמן קצר ניתן היה לרוכשם רק בסמטאות אפלות ובחנניות אחוריות. בתוך מציאות חדשה זו גדלים בני הנוער הציוני הדתי. רוב הנוער הדתי חשוף באינטנסיביות ובעקביות לתוכני תקשורת והשפעותיה הסותרים את ערכי חייהם. השינוי החריף והמשמעותי בתכנים מחלחל בהדרגה ומשפיע אף הוא על העולם הערכי והדתי של הנוער הדתי.

על דברים אלו הצביעו במנהל החינוך הדתי (1993), בהגדירם את התקשורת המודרנית כאחד מה"מכשולים וקשיים על דרך החינוך לאמונה":

התקשורת לסוגיה, שפרצה כל סייג וכל גבול, מביאה גם לחברה הדתית בכללותה, וכמעט לכל פרט שבתוכה, את "חידושי" התקופה, ומטביעה את חותמה גם על הציבור הדתי. מעבר לכך, ברצותה למשוך המוני צופים, מאזינים וקוראים, התקשורת יורדת למכנים המשותפים הנמוכים ביותר, ובכך היא מעודדת גישה רדודה ושטחית לתחומים החשובים של הקיום האנושי.

3. **תהליכים סוציולוגיים:** ניתוח סוציולוגי שיתמקד בתהליכים שעיצבו את החברה הציונית-דתית בארץ, יחשוף שינויים רבים ועמוקים שעברו על ציבור זה וממילא על צעיריו. כוונתנו לשינויים שהתרחשו באופייה של הציונות הדתית מאז ראשית ימיו של המפעל הציוני המודרני, בפרט בשנים האחרונות. את התהליכים והשינויים שעברו על ציבור זה מבחינת זהותו העצמית ניתן לדעת לחלק לשלוש תקופות עיקריות:

א. **ראשית ימיה של המדינה (בערך בשנים 1948-1967):** ניתן לאפיין תקופה זו כתקופה שבה שאפו צעירי הציונות-הדתית להוכיח ש"גם הם יכולים". היה להם ברור שהנהגת היישוב וכל עמדות המפתח תפוסות על ידי המנהיגות החילונית, והם חשו שתפקידם העיקרי הוא לתרום את חלקם בתפקידים זוטרים, תוך ניסיון להוכיח ש"גם הם יכולים לתרום". את השליטה הכמעט מוחלטת של האליטות החילוניות בעמדות ההנהגה, מתאר בהרחבה הסוציולוג עוז אלמוג (1998), במסגרת עבודתו על דמות הצבר בשנים 1930-1960. עוז ניתח ביסודיות את מה שהוא מכנה "התרבות המערבית האשכנזית החילונית שמשלה בכיפה". בין השאר הוא מציין מעגל היררכי סגור בו רוב מוחלט של מפקדי הפלמ"ח היו ממוצא אשכנזי חילוני, מציאות שיצרה מעגל חברתי סגור:

החתך האשכנזי של המפקדים הוא גם הסיבה שהתרבות הצבאית של יחידה 101 וחיבת הצנחנים ממשיכתה הייתה אף היא אשכנזית מעיקרה... (נוצרה) דינאמיקה סוציולוגית של ריבוד חברתי והגמוניית כוח של ראשונים וותיקים – יוצאי אירופה האשכנזים (והחילונים), שחוללו את המהפכה הציונית ויסדו את היישוב החדש בארץ, החזיקו מטבע ראשוניותם בעמדות מפתח של הנהגה והיו ל"שומרי החומות" של התרבות האשכנזית הדומיננטית... זאת ועוד, הממסד החינוכי (מורים, מנהלים ואנשי עט ומחקר) היו על טהרת יוצאי אירופה, ומקצתם היו נגועים בדעות קדומות ובתפישה סטריאוטיפית... שנבעו בעיקר מבורות ומתחושות העליונות התרבותיות.

בהמשך מנתח עוז, בעקבות הסוציולוג רלף טרנר, את תופעת ה"נייעות"¹⁸ החסויה" אשר נוצר בה מנגנון חברתי בו אנשי האליטה או סוכניהם בוררים באמצעות סלקציה, פורמלית או לא פורמלית, את המועמדים לטפס במעלות ההיררכיה החברתית:

תנועות הנוער גייסו את חניכיהן מקרב בני המעמד הבינוני והבינוני-הגבוה, כלומר מהגימנסיות העירוניות ובתי הספר הקיבוציים. הפלמ"ח גייס אף הוא את מתנדביו מקרב תנועות הנוער, המושבים והקיבוצים... המנהיגות הצבאית גויסה מתוך אנשי ההגנה, הפלמ"ח ויוצאי הבריגדה, שהשתייכו רובם למיליה חברתי אחד. המנהיגות הפוליטית צמחה אף היא לימים מתוך המסגרות הצבאיות. לצבר היה אפוא מסלול קידום סגור: הדרכה ומנהיגות בתנועות הנוער, הכשרה והשתתפות בקורס פיקודי, פיקוד זוטרי על כוח צבאי והשתתפות בקרבות, עלייה בסולם הפיקוד והיקלטות בשורות ההנהגה הצבאית והאזרחית.

במצב זה, מה שנותר לנוער של הציונות הדתית באותה תקופה הוא להראות ש'גם הוא בסדר', בכך שהוא מצטרף לשורות המבצעים, אם כי לא בתפקידי הנהגה. הוא שאף להראות שניתן להיות דתי ובכל זאת להצטרף לרכבת הציונות, אף כי בתפקיד זוטור ומשני.

ב. שלב השותפות בהנהגה. (בערך בשנים 1967-1982). בתקופה זו, בעיקר אחרי הניצחון האדיר של מלחמת ששת הימים וראשית ימיו של גוש אמונים, חשו לראשונה צעירי הציונות הדתית שגם הם מסוגלים ליטול חלק בהנהגה ובהובלה של המפעל הציוני כולו. אמנם, הם לא שאפו להחליף את ההנהגה החילונית הקיימת אלא להצטרף אליה, אך חשו לראשונה כמסוגלים להנהיג ולהוביל. בתקופה זו החלו חברי גוש אמונים להיות גורם ביישובה של חבל ארץ שלם, יש"ע, אשר יישובו נתפס בעיניהם כשליחות וכאידיאל. בימים ההם גדל בהדרגה מספר בוגרי הציונות הדתית שהשתלבו בתפקידי פיקוד וקצונה בצבא, בעשייה התיישבותית (כאמור, בעיקר ביש"ע אך גם בגליל ובנגב), ועוד. על תקופה זו כותב פרופ' אליעזר שביד (1996), בהקשר אחר (סקירה על שלבים היסטוריים ביחס של הציבור החילוני לזהותו היהודית) את הדברים הבאים:

הייתה זאת התקופה של אחרי מלחמת ששת הימים. הנוער הציוני דתי, זה המכונה "דור הכיפות הסרוגות" וחניכי בני עקיבא, נעשה בעיני רבים לסמל האותנטיות הציונית, הנאמנה לאידיאלים הישנים והטובים של ההגשמה החלוצית. גוש אמונים הופיע כחלוץ המחדש את תנופת ההתיישבות הציונית [...] הוא זכה בימי בראשית שלו לברכת רוב הציבור הישראלי [...] במשך שנות השבעים ובראשית שנות השמונים התגלה בציבור היהודי החילוני בישראל הלך רוח של "חיפוש שורשים [...] התנועות האורתודוקסיות הגיבו על כך בהתלהבות עצומה. התלקחה בהן ההרגשה שהנה הנה ניתנה להן ההזדמנות הגדולה לתפוס מנהיגות.

במילים אחרות: מזווית הראייה הסוציולוגית המתוארת, תפסו גוש אמונים ומפעל ההתיישבות שלו תפקיד מרכזי בבניין הזהות העצמית של הנוער הציוני-הדתי. הנוער שצעד בצעדות גוש אמונים או שהזדהה אתן, הרגיש גאוות יחידה, וחיזק בצורה משמעותית את זהותו הציונית-דתית.

ג. סימני השאלה (בערך משנת 1982 ועד היום): בעקבות פינוי סיני וחבל ימית, ובעקבות הוויכוח הציבורי החריף שניטש סביב מלחמת שלום הגליל, החל להיחשף תהליך הדרגתי של שינוי ערכי היסוד של מדינת ישראל. יש שראו בזה עידן של פוסט-ציונות, ויש שראו בזה עידן של שלום. ביני וביני החברה הישראלית החלה להתמקד בערכים שונים מבעבר. ההתיישבות החלוצית של אזורי ארץ ישראל (גם בתוך תחומי הקו הירוק) חדלה לשמש כיעד ציבורי מרכזי¹⁹. ערכי יסוד כגון יישוב הארץ, ביטחון ואפילו קליטת עלייה, איבדו מבכורתם לטובת שורה שלמה של ערכים ועיסוקים אחרים, מזכויות הפרט ועד עיסוק בהיי-טק, מ'שלום' ועד עיסוק אינטנסיבי בשאלות של מוסר, מדיניות כלכלית, רווחת הפרט, זכויות המיעוטים ועוד. מצב זה יצר ויוצר מבוכה אצל צעירי הציונות הדתית. הם, שממשיכים להתחנך על ערכי תרומה והתנדבות לציונות שבמרכזה ערכי עלייה, התיישבות ובטחון, מרגישים שהם מניפים בגאון דגלים, שאף אחד אחר כבר אינו דוגל בהם. הם חונכו לראות את עצמם כחלק מהחברה הישראלית כולה, והנה הם שייכים לקבוצה אשר ערכיה אינם רלוונטיים ואף נתפסים לא מעט כאנכרוניסטיים או אפילו כמאיימים²⁰ על התפיסה הערכית הרווחת. התהליך המתואר כאן הביא למצב בו חלק מהנוער הציוני-דתי איבד מתחושת גאוות היחידה של הציבור שהשתייך אליו וזה הביא, אצל חלקם, להחלשה של זהותם הציונית-דתית. כדאי לציין, שבמקביל לתהליכים אשר תוארו כאן ואשר עברו על הציונות הדתית בכלל ועל צעיריה בפרט, התרחשו בשנים האחרונות גם שינויים חריפים ביחס של הציבור הכללי אל הציבור החרדי. הגורמים לכך

19 בין השאר, חל פיתוח במעמדה של החקלאות במשק הישראלי, ובמקומה תפסו מקום של בכורה תחומי עיסוק כגון טכנולוגיה עילית (היי-טק), מקצועות הכלכלה ועוד.

20 כגון ההתיישבות ביש"ע הנתפסת אצל אנשים מסוימים כמפריעה ואפילו מאיימת על מה שנראה להם כטובת החברה הישראלית.

רבים, החל ממדיניות ממשלת בגין ז"ל אשר לראשונה חתמה על הסכם קואליציוני אשר ביטל את המכסה של סך הצעירים החרדים הרשאים לדחות את גיוסם עקב היות 'תורתם אמונתם'. מצב זה אפשר למספר בלתי מוגבל של צעירים חרדיים לדחות את גיוסם. בד בבד נוצר גידול טבעי של הציבור החרדי (ושל מספר נציגיו בכנסת), דבר אשר נתפס על יד סקטורים מסוימים בחברה כאיום על עתידה החילוני והחופשי של המדינה. ניתן להוסיף ולמנות גורמים שהאיצו את ההחמרה ביחסי חרדים-חילוניים, אך אין זה נושא עבודתנו. הדבר צוין כעת רק מפני שאין זה מן הנמנע שבמקרים רבים חשים צעירי הציונות הדתית, שהביקורת המופנית כלפי הציבור הדתי כולו, מופנית גם אליהם. תחושה זו מצטרפת לגורמים נוספים המערערים את זהותם הדתית.

התהליכים אשר תוארו בסעיף זה, הגיעו לשיא חריף בתהליכי השנים האחרונות, ובראשם ההתנתקות, אליהם נתייחס בסעיף נפרד.

4. **תקופת הפוסט-מודרנה:** רבים מהוגי הדעות מתייחסים לתקופתנו כעידן פוסט-מודרני. ניתן לתאר בהרחבה את משמעות השינויים בתחום זה, אשר הביאו להכרה שהתקופה המודרנית תמה והחל עידן חדש, המכונה פוסט-מודרני. נסתפק כעת רק במאפיין מרכזי אחד המבטא את התהליך. התקופה המודרנית התאפיינה באידיאלים ובאמונות שונות: סוציאליזם, קומוניזם, ליברליזם, ועוד.

לכל אחד הייתה תפיסת עולם משלו בדבר האופן בו רצוי להפוך את העולם לעולם טוב ומוסרי יותר. אך המשותף לכולם הייתה ההכרה שיש **אמת** ושניתן לחשוף אותה. ישנם ערכים נכונים ואובייקטיביים, והוויכוח הוא רק באשר לזיהויים ולהתאמתם לצורכי החברה. לעומת תפיסות מודרניות אלו, מתאפיינת התקופה הפוסט-מודרנית בטענה שיש **רק** גישות סובייקטיביות של כל פרט ופרט. אין אמת ואין תשובה נכונה. כל אחד וראייתו האישית, כל אחד והנרטיב שלו לגבי המציאות.

במילים אחרות: בחברה פוסט-מודרנית, האמת היא – שאין אמת. הדברים נאמרים לא רק לגבי ההווה ועמדות ערכיות על העולם הרצוי אלא אפילו לגבי העבר. במצב זה יכולים "ההיסטוריונים החדשים", לטעון כי גם לגבי לימוד העבר אין אמת מוחלטת.

למותר לציין, שמי שחי ויונק מצעירותו מהתרבות הפוסט-מודרנית, גדל בעצם בתוך חברה המשדרת במובנים רבים את ההפך מהנחות היסוד של החינוך התורני. הרי האמונה היהודית מושתתת על אמונה בא-ל אחד, על תורה משמים ועל עיקרי אמונה נוספים, הנתפסים כאמיתות מוחלטות, שאינן תלויות בתפיסה הסובייקטיבית של כל אחד. האמונה היהודית מושתתת על אחריות, מחויבות ועמל, ואילו התרבות הפוסט-מודרנית מעלה על נס יסודות כגון: חופש, סיפוק מיידי, והנאה. תורת ישראל מעמידה במרכז את הקב"ה, ואילו החברה הפוסט-מודרנית מעמידה במרכז את האדם הפרטי. במילים אחרות: הסביבה הפוסט-מודרנית משדרת מסרים הסותרים את החינוך הדתי באשר הוא. מסרים העלולים לכרסם בהנחות האמונה של הנוער הדתי, ולהקשות עליו לקבל בפשטות את עיקרי אמונתו.

5. **תקופת הפוסט-ציונות:** המחשבה הפוסט-מודרנית, אשר תוארה בסעיף הקודם, מתבטאת בין השאר במעבר מתקופה של ציונות לתקופה של פוסט-ציונות. בעיני חלק מהחברה הציונות אינה נתפסת כתנועה מוסרית או צודקת, אלא כחלק מגישה אימפריאליסטית ומתנועות כיבוש שמשחיתות את המוסר והמדינה גם יחד.

למותר לציין את ההשפעות הישירות והעקיפות על בני נוער ציוניים דתיים, הגדלים באקלים תרבותי כזה, ואת התוצאות על יכולתם להזדהות בטבעיות עם זהותם הציונית דתית.

6. חשיבה רציונלית מדעית: מערכת החינוך במדינת ישראל, ובכללה החינוך הציוני-דתי, מושתתת על יסודות של חשיבה מערבית רציונלית. אין כוונתנו כעת לעצם העובדה שתלמידי החמ"ד לומדים לימודי חול, אלא לתכנים ולמסרים הנלווים ללימוד זה.

הרי ישנן דרכים שונות לגשת ללימודי חול. ייתכן ללמוד לימודי חול כחלק מהכרת ה' ומציאותו. ייתכן ללמוד לימודי חול כבסיס לתוספת ידע והרחבת השכלה בלבד. אך ניתן גם ללמוד לימודי חול תוך הפנמת דרכי החשיבה והנחות היסוד הערכיות של כלי החשיבה המדעיים. להיבט זה אנו מתכוונים, בבואנו לכלול את החשיבה הרציונלית-מדעית כאחד הגורמים המשפיעים על עיצוב עולמו הרוחני של הנוער הציוני-דתי.

התלמיד בימינו מתחנך, כתפיסת עולם, לבדוק, לחקור ולבחון כל דבר, עם כלי בקרה שכליים הגיוניים. גם התלמיד הדתי, הלומד במערכת החמ"ד, יונק ממקצועות החול את הגישה הרציונלית, הגורסת שאת הכול יש לנסות להוכיח ולהבין. והנה פתאום, בהגיעו למקצועות הקודש ולנושאים תורניים, הוא מרגיש שזונחים את יסודות החשיבה שעליהם הוא חונך, ומבקשים ממנו להאמין, באופן עיוור (כך לפחות זה נתפס בעיניו), בדעות ואמונות שמוריו ורבותיו רוצים להעניק לו. דבר זה קשה מאוד, ולדעתנו מהווה סתירה ליסודות החשיבה המודרנית שנחשף אליהם וחונך להם.

במחשבה ראשונה, מאפיין זה (של חינוך לחשיבה רציונלית) אינו חדש והוא מוטמע בחינוך הציוני-דתי בארץ מראשיתו²¹. ממילא היה מקום לטעון שאין למנותו ברשימה של גורמים **חדשים**. אך נדמה שיש בכל זאת מקום לכלול מישור זה ברשימתנו, עקב שינויים בעוצמה ובתאוצה שהדברים קיבלו בשנים האחרונות. תלמידי החמ"ד לומדים את מקצועות החול בהיקף גדול מבעבר. תוכני המקצועות מדגישים יותר ויותר את דרכי החשיבה ולא רק את תוכני החומר הנלמד וכמויות עצומות של בוגרים ממשיכים להשכלה אקדמית רחבה.

7. רצח רה"מ יצחק רבין ז"ל: אירועים רבים משפיעים על סדר היום החברתי של אזרחי מדינה. ברצוננו כעת להצביע על אירוע אחד, נוראי, שנתן ונותן את אותותיו על מעגלים רבים בחברה הישראלית, וביניהם על החינוך הציוני-דתי. כוונתנו לרצח של ראש ממשלת ישראל יצחק רבין, בחשוון תשנ"ו. כאבן הנזרקה לשלולית, פגע הרצח במעגלים שונים ומגוונים של החברה הישראלית כולה. נוסף על כל מה שצריך וניתן לומר על הרצח ותוצאותיו הקשות, ברצוננו להצביע כאן על שני סעיפים קטנים, הקשורים לדיונו.

א. העובדה שרצח ראש ממשלה בישראל על ידי מתנקש יהודי שפוי, מערערת את הביטחון לרבים, מכל המגזרים, ביציבות של החברה והמשטר בישראל. הנחות יסוד וערכי יסוד נבדקים מחדש וכל מערכות החיים חשות ערעור וזעזוע.

ב. העובדה שראש הממשלה נרצח על ידי יהודי חובש כיפה, גררה התקפה אדירה כלפי הציבור הציוני-דתי ומערכת החינוך שלו. התקפה אדירה בחריפותה, עצמתה והתמשכותה. בבת אחת, הנוער הציוני-דתי שהרגיש גאה בכיפתו הסרוגה, חדל לראות בשייכותו הקבוצתית מקור לגאווה. מצב זה השפיע בצורה קשה בעיקר על צעירים, אשר באופן טבעי נמצאים בשלבים של גיבוש זהותם. כדברי צעיר אחד שראיינתי לקראת עבודה זו: 'בימך זו הייתה גאווה גדולה להשתייך למה שקראתם 'דור הכיפות הסרוגות'. אך היום זה לא כזה כבוד גדול'.

בעת פיצוץ פיזי, יש חשש שאנשים ייפגעו פגיעות פנימיות על ידי גלי ההדף. נדמה שלא נטעה אם נטען שרצח ראש הממשלה רבין, בצד ההתקפות הכבדות על הציונות הדתית, יצר גלי הדף נפשיים שגרמו "פגיעות" פנימיות והצטרפו לרשימת הגורמים החדשים לשינויים בעולמם של צעירי הציונות הדתית.

8. תרבות: במישור התרבותי, ניתן להצביע על תמורות רבות אשר מתרחשות כעת בחברה הישראלית, המשפיעות על עיצוב זהותו של הנוער הציוני דתי. אנו נצביע כאן רק על שתיים מהן:

21 למותר לציין שאין לראותו בהכרח כדבר מגונה, והכוונה מושכלת הייתה יכולה להביא ברכה חינוכית מהמפגש עם החשיבה הרציונלית.

א. מימוש עצמי: תרבותה של החברה הישראלית מאופיינת במעבר מתמיכה בערכים כלליים הקשורים ללאום, למדינה, לעם היהודי וכדומה, לסולם ערכים המציב במקום מרכזי את הפרט, צרכיו ומאווייו.

ב. תת תרבות: חלק מרכזי מהתרבות שבני הנוער הציוני-הדתי נחשפים אליו, אינו אלא תת-תרבות בוטה ווולגרית. לא מדובר במוסיקה קלאסית, בהצגות תיאטרון או אפילו בסרטים איכותיים. מדובר במערכת מסחרית המתאפיינת ברמה זולה ושטחית, מערכת המוכרת והממסחרת תוצרים הפונים לרובד הנמוך של האדם והחברה. במקום תרבות גבוהה שתרום את האדם, מתמלאים המסכים וכלי התרבות האחרים בתכנים זולים ואפילו פורנוגרפיים המנסים לגרות את יצריו של האדם.

בשונה מהציבור החרדי, רוב הציבור הציוני-דתי צורך תרבות זו, והוא נכנס לסלון ביתו דרך סוכני התרבות השונים. החשיפה היומיומית הקבועה לתכניות, עיתונים וכלי "תרבות" אחרים, המשווקים בעוצמה אדירה תכנים זולים ופופוליסטיים, מעניינת, מושכת ומשפיעה הרבה יותר מאשר המורה הדתי ודף הגמרא. מצב זה, כשהוא חוזר על עצמו יום אחר יום במשך שנים, משפיע משמעותית על הנוער הדתי ומשליך על עולמו הרוחני²².

9. אורח חיים: הנוער הציוני-דתי אינו חי בבועה ולא ניתן לבודד אותו. הוא חלק מהחברה ותרבותה, ומושפע מהלכי רוח בתוכם הוא חי. מבין שאר הגורמים המשפיעים עליו, ניתן למנות כבעל השפעה גבוהה את אופי בית הוריו ואורח חייהם. הוריו, כלומר ציבור המבוגרים של הציונות-הדתית, מושפע אף הוא ממכלול הגורמים שנמנו לעיל. על אף שאין זה נושא עבודתנו, הרי שניתן בקצרה להצביע על כך שאט אט חל שינוי גם בסולם הערכי של המשפחה הציונית-דתית הממוצעת. חלק לא קטן מציבור זה, אשר בעבר בלט בשאיפותיו האידיאליסטיות, התברגן ועוסק אף הוא בביסוס איכות חייו הכלכליים והחומריים. די להשוות את הפרסומות המופיעות היום בעיתונות הציונית-דתית לאלו שהופיעו אך לפני עשור, כדי לראות שגם אצלו תופסת הרווחה האישית מקום מרכזי. טיולים לחו"ל, שיפור תנאי המחיה והדיר, רכישה אינטנסיבית של אמצעי בידור ביתיים ועוד, תופסים מקום מרכזי הרבה יותר מאשר בעבר בסדר יומו של ציבור המבוגרים הציוני-דתי הבורגני. כאן, כמו אצל הנוער, העיקר אינו השאלה האם סך העוסקים בתחומים אלו גדל. השאלה היא המרכזיות והלגיטימיות שהעיסוק בתחומים אלו תופס. הנוער, החי בבית הוריו ושותף לתרבותם, יונק מצעירותו סולם ערכים שלא תמיד משדר נאמנות לסולם הערכים הרשמי של הציונות הדתית בכלל, ושל הוריו שלו בפרט. ייתכן מאוד שצעירים השומעים מסרים חינוכיים רמי מעלה, אך רואים שבפועל הוריהם אינם חיים לפיהם, בוחרים את החיים על פני המסרים.

10. מלחמת אוסלו: מלחמת אוסלו חשפה מעיינות של אמונה בציבור בישי"ע בפרט, ובעם ישראל בכלל. רבים משבחים את חוסר ההיסטריה ואת כוח העמידה שאפיינו את כוחות העמידה של ציבור זה. יש נערים, שההתבגרות בצל מלחמה, חשפה כוחות חיוביים הקיימים בתוכם. התנאים גורמים להם לגלות בגרות ואחריות, והקשיים מעמיקים את עולמם האמוני. אך יחד עם זאת בשולי המחנה היו גם בני נוער שהחיים במתח בטחוני מתמיד הביא לבריחה מהחזית בדרך של בריחה תרבותית...

11. ההתנתקות. תהליך ההתנתקות, אשר בשיאו גירוש יהודי גוש קטיף וצפון השומרון ונטישת חבלי חבל עזה, מהווה שיא בתהליך מורכב ונוקב המשפיע בצורה ישירה על היחס של הנוער הציוני דתי למדינה ומוסדותיה.

22 מאמר זה מתמקד בשינויים התרבותיים, ואינו מתמקד בדרכי ההתמודדות החינוכיות הראויות (מסיבות שנפרט בסופו). יחד עם זאת, נוסיף כאן הערה אחת. החינוך הדתי מראשיתו, כיוון את נעריו להשתלב (גם) בתרבות הישראלית. תרבות זו הייתה בראשיתה תרבות ציונית של ערבי שירה וקומזיצים, מסע מים אל ים והגנה על פרחי הפר. המחנכים לא ראו פסול באימוץ חלק ממאפייני תרבות זו, וראו בה ביטוי מסויים לזהות הציונית של הנוער הציוני דתי. ברם, כאמור בסעיפים אחרים, התרבות הישראלית שינתה מאוד את פניה בשנים האחרונות. אך החינוך הציוני דתי לא הטיב להכין במקביל את ילדיו לדעת להבחין בין תרבות ישראלית איכותית לבין תת-תרבות פסולה. הגבולות מטושטשים, ורבים מאמצים באותה מידה תכנים נוטרליים ואף חיוביים בצד תרבות זולה ושלילית.

ראשית התהליך בהסכמי אוסלו, המשכם במלחמת אוסלו, בעיקר בראשיתה עת חשו רבים שהמדינה אינה נלחמת באויביה אלא מנסה לפייסם, ושיאה בתהליך שכונה 'ההתנתקות'. תקצר היריעה של מאמר זה מלתאר ולנתח את השלכות שלושת התהליכים, ובראשם ההתנתקות, על הנוער הציוני דתי. נאמר בקציר האומר, שבעיני חלקים גדולים בנוער (וכן אצל מבוגרים רבים) המדינה אשר הייתה אמורה להקים ישובים ולהגן עליהם בעזרת צבאה, הפעילה את צבאה נגד ישוביה ותושביהם, ובזה בגדה בייעודה ופגעה אנושות בזכות קיומה. הטיפול הכושל במגורשים בשנים שאחרי הגירוש, כפי שאומת גם על ידי דו"חות חמורים של מבקר המדינה, שימשו זרז נוסף בשכנוע רבים שההתנתקות הייתה מזימה מכוונת אשר נועדה לפרק את הציונות הדתית עצמה, ולא רק את יישוביה.

12. **לחץ חברתי:** עד כמה שהדבר עלול להישמע מוזר, בכוונתנו למנות כאן את עצם התופעה כגורם בפני עצמו. נדמה שבמציאות נוצרת מעין כדור שלג. אחרי שבני הנוער הראשונים הושפעו מהגורמים הנ"ל והחלו לאמץ, במספרים גדלים והולכים, את סממני ההתנהגות הבעייתית, ניצבים חבריהם בפני קושי הנובע מלחץ חברתי ומרצון להידמות לאחרים. בשלב זה, כבר אין "צורך" באף אחד מהגורמים שהוזכרו לעיל כדי לחולל שינוי תרבותי ואימוץ של התנהגויות בעייתיות. עצם העובדה שדמויות בחברה שלהם (בחלק מהמקרים דמויות מרכזיות), מתנהגות בצורה מסוימת, כבר מהווה גורם המשפיע על האחרים לאמץ אף הם את ההתנהגויות המדוברות. אם נוסף לתיאור את העובדה שהגורמים התרבותיים עצמם (אשר מנינו לעיל) עדיין קיימים ומשפיעים ביתר שאת ועוצמה, הרי שההשפעה על שאר בני הנוער כפולה ומכופלת. הם נמצאים במעין סד בו גורמי חוץ סביבתיים חוברים לדמויות מוערכות בחברת הנעורים שלהם ויוצרים לחץ תרבותי וחברתי שקשה מאוד לעמוד בפניו.

סיכום הגורמים

רשימת הגורמים שמנינו לעיל מהווה את הבסיס להבנת העולם התרבותי בתוכו גדלים צעירי הציונות הדתית בימינו. למותר לציין, שלא כל תופעה משפיעה באותה מידה על כל נער ונערה. ישנן תופעות המהוות גורם מרכזי אצל האחד, ואילו דווקא אחרת משפיעה במיוחד על חברו. בסך הכול, ניסינו לצייר את מפת השינויים התרבותיים והערכיים בתוכה צריכים בני הנוער הציוני-דתי לנווט את סולם ערכיהם ואת שאיפות חייהם. למיטב הבנתנו, חלק גדול מהרשימה שמנינו לעיל מהווה פירוט של תופעות וגורמים שאכן השתנו מאוד, בכיוונם ובעוצמתם, דווקא בשנים האחרונות.

לכאורה, יש אשר יסברו שהדברים אינם נוגעים לנוער הציוני-דתי. הם גדלים על ברכי השקפת עולם שונה, שדבר אין לה עם גישות ה"פוסט" למיניהם. אך האמת החינוכית הפוכה: כל אדם, ובפרט נער הנמצא בשלבי גיבוש זהותו ועיצובה, מושפע, גם אם בעקיפין, מהאווירה התרבותית שמסביבו.

יש בצירוף כל הגורמים שמנינו לעיל גם יחד, בצד ההכרה שחלק מהשפעתם נעשית בצורה עקיפה, על ידי חלחול של נורמות, משום הסבר חלקי לשינויים התרבותיים וההתנהגויותיים המתחוללים היום אצל חלק מצעירי הציונות הדתית. שינויים המציבים אתגר חינוכי בפני מחנכיו הנדרשים, מתוך הבנת התהליכים, לברור לעצמם את דרכי ההתמודדות הראויות.

נאמר את הדברים ישירות: תרבות זאת מחלחלת ומשפיעה על כולם, לאו דווקא על אלו שמאמצים בפועל התנהגויות בעייתיות. שולי המחנה משולים לקצה קרחון, המלמדים על עוצמה אדירה של ציפיות רוחניות וצרכים נפשיים המסתתרים מתחת לפני השטח אצל **כלל הנוער**. כברפואה ההוליסטית, כך בעולם החינוך. תופעות שטחיות המתגלות בקצה הגוף, מלמדות על צרכי עומק של הגוף כולו. עינינו צריכות להיות נשואות למרכז²³, לניסיון להבין את צרכיו הרוחניים והנפשיים, השונים ואולי אף עמוקים מאלו של אתמול.

דיוקנם של נוער ציוני- דתי בסיכון

סך הגורמים והתהליכים שמנינו לעיל, יוצרים אטמוספירה חינוכית-תרבותית שבתוכה גדל הנוער הציוני-דתי של ימינו. בין במודע ובין בתת-מודע, הוא יונק מערכי הדור והתרבות ומפנים אותם לתוך עולמו הרוחני והאישי. חלקם מושפעים ואילו אחרים יוצרים ריאקציה ודווקא מתחזקים מבחינה דתית. חלקם משכילים לקחת רק את הטוב שבתרבות הסובבת ואחרים מתפתים לאכול גם את הבוסר. בשורות הבאות ננסה ליצור דיוקן של הנער הציוני-דתי בסיכון אשר עולמו מורכב גם מהשפעות משמעותיות של התרבות הפוסט-מודרנית. למותר לציין, שאין שום נער או נערה המתאימים בדיוק לתיאור הדמיוני שננסה להעלות כאן. יש המושפעים יותר ממאפיין אחד, ויש שקו מחשבה אחר נתפס אצלם כעיקרי. אך רשימת האמונות והערכים שננסה למקד בהמשך, תסייע להבין את עולמו של נוער בסיכון שגדל בדור הזה, ושמערכת החינוך התורנית צריכה להשכיל למצוא את הדרכים המתאימות לחינוכו.

השאיפות המאפיינות את הנוער בסיכון שבקבוצת צעירי הציונות-הדתית מתבטאות גם במשפטים ובאמירות אופייניות. ישנן שאיפות שהן תולדה של החינוך התורני, וישנן שאיפות שהן תולדה של השפעות התרבות העכשווית. השאיפות והאמירות אשר נחשפות אצל חלק מהנוער שבסיכון ואשר מקורן בתרבות הסובבת הן:

1. אני רוצה חופש. הנער אומר: תן לחיות. אני רוצה חופש. אל תגביל אותי, אל תגיד לי מה לעשות. גם לי יש זכויות. התרבות שבתוכה אני חי משדרת לי כל הזמן – חיה ותן לחיות. תעשה חיים כפי שאתה רוצה. משום מה, רק אתה, המחנך הדתי, משדר לי הגבלות ואיסורים בתחומים שבהם אני רוצה לקבוע את דרכי בעצמי²⁴.
2. אני רוצה להרגיש. אני מחפש ריגושים. חוויות והנאות פיסיות. מה שיותר צבועני, רועש, קצבי, תופס יותר את העין ואת הלב. העולם מוכר חוויות וריגושים, והם ממכרים. מה שהצליח לרגש אותי אתמול, כבר לא מספק היום. הרי 'כיוון שדש בו, נעשית לו כהרגל'. וכידוע, 'משביעו - רעב'²⁵.
3. אני רוצה להבין. כל העולם מדבר בהיגיון. מערכת לימודי החול, המתקדמים ביותר, מבוססת על חקירה ולוגיקה. גם בתחום האמונות והדעות, אני מוכן לשמוע ולקיים, אך רק אם זה הגיוני ומשכנע. בכל שאר התחומים, אתה המחנך מכניס אותי למעבדה בבית הספר, ואני לומד לחפש הוכחות אמפיריות. מדוע פתאום, בתחום הכי משמעותי לחיי האישיים, אאמין באמונות שלך, בלי לקבל הוכחה לוגית לצדקתן?²⁶
4. אני רוצה שקט מאידיאולוגיות. עזוב אותי מהסיסמאות הגדולות. תן לחיות. יכול להיות שבכל התיאוריות אתה צודק. אבל זה 'לא בראש שלי'. אין לי כוח לכל האידיאלים האלו. תן לחיות, להנאות עם החבר'ה. שוב ושוב אנו שומעים דיווחים ממחנכים מתוסכלים, אשר אחרי שמקדישים זמן ומאמץ כדי להסביר לתלמיד למה כדאי לו להתנהג בצורה מסוימת אומר לו התלמיד: 'אתה צודק, אבל עזוב, אין לי כוח לכל האידיאלים האלו'. ולזה, מתקשה המחנך למצוא תשובה²⁷.
5. אני רוצה עכשיו. אין מספיק סבלנות לתהליכים ארוכי טווח. אם אני לא מצליח לעשות משהו מיד, כנראה שאני פשוט לא יכול. אין מספיק כוח התמדה ונחישות (חלק מנוער השוליים סובל גם מדיסלקציות). אין

24 ניתן בנקל לזהות ברשימת הגורמים שפירטנו לעיל, את השורשים הרוחניים המשפיעים ויוצרים את רשימת המאפיינים שאנו מרכיבים כעת. למשל, המאפיין של חיפוש חופש ושחרור מחובות המוזכר כאן, מונע בעיקר על ידי ה'גורם' של דמוקרטיה ושל פוסט-מודרנה שהזכרנו ברשימת הגורמים.

25 מאפיין זה נוצר בעיקר על ידי הגורם של רוחות הפוסט מודרנה.

26 מאפיין זה נוצר בעיקר על ידי השפעותיו של החינוך לחשיבה מדעית.

27 מאפיין זה נוצר בעיקר על ידי הפוסט מודרנה.

דבקות במטרה. מרימים ידיים כבר אחרי הניסיון הראשון להכין שיעורי בית, או לענות על שאלות במבחן. הדבר נכון גם ביחס לצורך לחולל שינויים באישיותי ובמידות שעל פיהן אני מתנהג. "ככה אני - וזהו"²⁸. צריך להבין שאנו חיים בדור בו גם הטכנולוגיה המודרנית משדרת את החשיבות של תוצאות מידיות המושגות עם כמה שפחות מאמץ. ממיקרוגל ועד מדיח כלים, מכרטיסים להגדלת הזיכרון במחשב ועד המצאת הפקסימיליה, משדרת הטכנולוגיה המודרנית את הערך המקודש של 'יותר מהר ופחות מאמץ'. כל עוד מדובר בעזרים טכניים, אין בתופעה בעיה ערכית והלוואי שהאדם יוכל להתפנות לעיסוקים חשובים יותר. אך המציאות היא שחיפוש דרכים קצרות וקלות נהפך לאידיאל, המשפיע גם על עולמו הרוחני של הצעיר.

6. אני רוצה. המניע שלי הוא הרצון, ולא דווקא ההיגיון. בתחומים מסוימים אני אימפולסיבי. אני חש צורך גדול למלא את כל שאיפותיי ולהיענות לכל מה שמתחשק לי. אני קונה חפצים ועושה דברים, לפי הרצון ולא דווקא לפי ההיגיון²⁹.

7. אני. במרכז עולמי ניצב – אני. טובתי קודמת הרבה פעמים לטובת חבריי וסביבתי. כדי לדאוג לטובת עצמי, אני מוכן לרמוס הרבה צרכים של החברה והקהילה. המטרה המרכזית שלי בחיים הוא לקדם את עצמי ואת צרכיי האישיים. זו שאיפתי ואינני מתבייש בה כלל³⁰. אמנם אף חז"ל אמרו כי "אם אין אני לי, מי לי?", אך זה רק כבסיס להמשך: "וכשאני לעצמי, מה אני?"

לקראת סיום, חובה להדגיש שהרשימה הנ"ל מבטאת רק צד אחד של מאפייני חלק מהנוער הדתי שבסיכון. במקביל, אצל בני נוער אחרים ולפעמים אצל אותם בני נוער עצמם, מתפתחות תופעות חינוכיות מבורכות. תנועות התנדבות וחסד בנויות כל כולן על נוער זה. מפעלי קיץ למען ילדים חולי סרטן, התנדבות שבועית קבועה עם ילדים נפגעי טרור ועוד. כן קיימת קבוצה רחבה המארגנת בכל הזדמנות פעילויות "רשות" של לימוד תורה: בכל אתר ואתר קמות "ישיבות בין הזמנים" בהפעלה וארגון של הנוער עצמו, נוסדים שיעורים שבועיים ועוד. מי שרוצה לקבל תמונה מלאה על התהליכים החינוכיים המתרחשים לנגד עינינו, אל לו להסתפק במבט על הקשיים שמאמר זה התמקד בהם. עליו גם להכיר את התהליכים החיוביים המופיעים בו זמנית בתוך המחנה.

זאת ועוד, אין זה נכון להגדיר את רצון הצעיר לבטא את עצמיותו, לחוות ולחיות במלוא המשמעות, כשאיפות שליליות. פעמים הדבר אף מבטא חוסר נחת מעולמו הרוחני הקטן וחיפוש אחרי תורה גדולה יותר. הבעיה נוצרת כשהחיפוש העצמי מוביל לכיוון שלילי הנובע מהשפעות חוץ, הנוגדות את דרכה של תורה, וד"ל³¹. כאמור, אין בנמצא אף נער בודד המאופיין על ידי כל השאיפות והאמירות שפירטנו לעיל. אך יש כאן ניסיון לצייר פרופיל של ההשפעות התרבותיות הפועלות על שולי הדור, פרופיל תיאורטי, אשר מסייע בהבנת צורכי הנוער ואתגרי החינוך המיוחדים של ימינו. הבנה מעמיקה של נפש נוער זה וצרכיו החינוכיים הייחודיים, מהווה תנאי ומסד לטיפול מערכת חינוכית שתדע להיענות לאתגרי החינוך בימינו.

סיכום

המציאות שתוארה כאן מציבה אתגר כפול בפני מערכת החינוך הדתית. ראשית, עליה להשכיל לזהות את השינויים ואת תוצאותיהם. שנית, עליה לגבש את יחסה כלפי התופעות והשלכותיהם.

28 מאפיין זה מונע בעיקר על ידי כלי התקשורת הממוניים, הן בתוכניותיהם (המגיעות תמיד לסוף טוב תוך שעה בדיוק), והן על ידי הפרסומות המסחריות המשדרות פתרונות קסם לכל שאיפות האדם.
29 גם מאפיין זה מושפע מאוד מהפרסומות ומתעמולת השיווק הנלווית לכלי תקשורת הממוניים.
30 מאפיין זה מונע בעיקר על ידי יסודות התרבות המודרנית, המציבים את הפרט ורצונותיו במרכז.
31 עיין ב"מאמר הדור" ובעוד מאמרים רבים שנכתבו בימינו.

במבט ראשון, נדמה כי ניצבות לפניו שלוש אלטרנטיבות לבחירה :

1. לראות בשינויים איום וסכנה שצריך וניתן להילחם נגדם במלחמת חרמה (חינוכית וערכית). לפעול בכל הכוח כדי להשאיר את המצב הישן על כנו, ולראות במצבנו בעבר את המערכת הרצויה והמושלמת.
  2. לראות בשינויים איום וסכנה אשר לא ניתן לדכא. לבחון דרכי התמודדות ואף ליזום שינויים שיצמצמו את נזקי התקופה והשפעתה.
  3. לראות בשינויים פתח תקווה לצמיחה והתחדשות. לחפש את היתרונות ואת הערכים החיוביים הגלומים ברוב השינויים ולבחון כיצד ניתן לתעלן לכיוון בונה ומפרה.
- ההכרעה בין אפשרויות אלו או שילוב חלקי בין כולן, היא המשימה הבאה המוטלת על מי שמסכים לתכנים של מאמר זה ומעוניין להתמודד עם משמעותם³². תהיה האפשרות שתיבחר אשר תהיה, החינוך הציוני דתי ניצב על פרשת דרכים. הוא זקוק למנהיגות שתדע לא רק לכבות שריפות, אלא להתעלות ולהוביל את בתי הספר הדתיים, כמו גם את מערכות החינוך הלא פורמאליות שלידם, להישגים חינוכיים חדשים. הישגים שיושגו בזכות התמודדות מפקחת ובונה עם אתגרי ההווה והעתיד. התמודדות רצינית מצריכה זהירות מפני שתי סכנות. מצד אחד, יש צורך בנכונות להתמודד ישירות עם הקשיים, מבלי לטייחם ומבלי להקדיש זמן מיותר בחיפוש אשמים. מאידך, יש צורך בגישה רגועה ועניינית, ללא היסטריה ו"כנסי חירום", ללא ניפוח תופעות ומבלי להיתלות בסיפורים חריגים.

לקראת עתיד

למותר לציין, שהעיקר חסר מהספר – מה עושים לנוכח השינויים התרבותיים שחלים לנגד עינינו? שלב ה"פתרונות" לא הופיע במאמר זה מכמה סיבות. ראשית, הדברים ארוכים ומצריכים מאמר נפרד. שנית, פעמים רבות מידי אנו רצים ל"פתרון" ול"תגובה הרצויה", מבלי להשקיע די זמן ומאמץ בניסיון להבין לעומק את הנוער ותרבותו. לדעתנו, ניתן לגבש דרכי התמודדות רק לאחר ניתוח מעמיק של התופעות והתהליכים. מאמר זה מהווה טיוטה ראשונית לניתוח הנדרש. תגובות ודברי ביקורת שיכתבו בעקבותיו, רק יפרו את הדיון ויניחו בסיס משותף לכולנו בבואנו לכתוב את מאמר המשך...

"כל הרצונות של כל הברואים ובייחוד של האדם, הם גרעינים שיש בהם כוח צמיחה"

(הראי"ה קוק, אורות הקודש, ג, ע' עד)

"יסוד האומה ביחס העתיד שלה, תלוי ביסוד החינוך. כבר נודע מכל חכמי לב, כי התיקון בחינוך הוא תיקון בכל, וזה אמנם נודע לנו מפני הניסיון לכל צדדיו, הרבה יותר ממה שאפשר לדעת מפי השמועה והלימוד. החינוך צריך שיהיה לעולם מתאים עם טבע האומה ואמיתת תכונתה. ובישראל, שהננו נבדלים הרבה מכל העמים, מבית ומחוץ, במעלות שונות ותכונות נפרדות, ועם זה, גם כן בחולשות שונות ולקויים מיוחדים שצריכים הגנות מיוחדות... אנחנו צריכים לצורך שכלול החינוך – תמיד לעמוד על אופייה של אומתנו.

זה הדבר נוהג בישראל תמיד, בכל עת ובכל זמן ובכל מקום, אמנם יותר ויותר הדבר נוגע אלינו יושבי ארץ הקודש, וביותר יושבי המושבות, בוני

32 מומלץ מאוד לעיין במאמרים יסודיים של מי שבחנו אפשרויות אלו והכריעו ביניהם. בין השאר: הרב יהודה ברנדס ("אקדמות י", כסלו תשס"א, עמודים 159-184, הוצאת בית מורשה, ירושלים, תשס"א), הרב יובל שרלו ("אחרון נרוצה" עמודים 485-496, ידיעות אחרונות, תל אביב, תשס"ג) ומאמריהם של הרב אלישע אבינר והרב אלי שנוולד בחוברת: "אידיאליזם ומימוש עצמי" בעריכת הרב זאב קרוב, הוצאת אל עמי, ירושלים, תשנ"ט.

היישוב החדש בדורנו, שהננו צריכים להיות מלאי עוז ה' ותקוות דור דורים... על כן באהבת עמנו וארצנו, אנו חייבים להתחזק ביותר לייסד החינוך שבישוב החדש החביב, על יסוד כזה שנהיה בטוחים שהילד היהודי יהיה על ידו כשיגדל:

איש יהודי שלם, טוב לעצמו, גם טוב לעמו ונאמן לארצו באמונתו.

הכלל – טוב עם אלוקים ועם אנשים"

(מאמרי הראי"ה, ע' 228)

ביבליוגרפיה

ספרי מקור

רב סעדיה גאון, ספר הנבחר באמונות ובדעות, תרגום הרה"ג הרב קאפח, ניו יורק: סורא.

כללי

אלמוג, ע' (1998). **הצבר – דיוקן**. תל אביב: ספריית הפועלים.

ארנד, מ' (1995). **חינוך יהודי בחברה פתוחה**. רמת גן: בר אילן.

ארנד, מ' (2000). **חינוך יהודי בחברה פתוחה – ציוני דרך**. רמת גן: בר אילן.

בר-לב, מ' (1996). **השפעות העולם המודרני על גילויי חילון בנוער הדתי**. זרעים (אין אצלי מספר גיליון).

ברנדס, י' (2001). **'אורות האדם'**, בתוך: אקדמות י'. ירושלים: בית מורשה.

גורביץ, ד' (1997). **פוסטמודרניזם**. תל אביב: דביר.

דגן, מ' (1993). **קווים מנחים למדיניות החינוך הממלכתי – דתי**. ירושלים: מנהל החינוך הדתי.

ספנסר, ג' (1998). **מי הזיז את הגבינה שלי?** תל אביב: פקר.

קרוב, ז' (עורך) (1999). **אידיאליזם ומימוש עצמי**. ירושלים: אל עמי.

שביד, א' (1984). **מיהדות לציונות ומציונות ליהדות**. ירושלים: ההסתדרות הציונית.

שביד, א' (1996). **הציונות שאחרי הציונות**. ירושלים: ההסתדרות הציונית.

שרלו, י' (2003). **אחריך נרוצה**. תל אביב: ידיעות אחרונות.

Moscovici, S. (2001). **Social representations: Explorations in social psychology**. New York: University press.

McLuhan, M. (1965). **Understanding Media: The Extensions of man**. New York: McGraw-Hill.

אתרי אינטרנט

[/http://www.antidrugs.org.il](http://www.antidrugs.org.il)

<http://www.mevaker.gov.il/serve/contentTree.asp?bookid=456&id=2&contentid=8327&parentid=undefined&bctyp e=8325&sw=1024&hw=698>